

AHMET MİTHAT EFENDİ *JÖN TÜRK* ROMANINI NEDEN YAZDI?

WHY AHMET MİTHAT EFENDİ WROTE *JÖN TÜRK* NOVEL?

Öz

II. Meşrutiyetin ilanından iki yıl sonra yayımlanan (1910) *Jön Türk* romanı Ahmet Mithat Efendi'nin son eseridir. II. Abdülhamit dönemi boyunca yönetimle uyumlu bir şekilde çalışan Mithat Efendi, bu eserinde siyasi görüşlerinde yaşanan değişimlerin panoramasını sunar. 1870'lerde Yeni Osmanlılarla birlikte hareket etmesine rağmen 1876'dan itibaren neden Yeni Osmanlılardan ayrıldığını ve II. Abdülhamit yönetimine karşı olumlu bir tavır içine girdiğini açıklar. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'ye bakış açısını, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sosyal hayatta meydana gelen değişiklikleri bu eseri aracılığı ile tartışır. Siyasi tercihleri nedeniyle edebiyat tarihlerinde eleştirilen Ahmet Mithat Efendi'nin edebiyatımızdaki yerinin doğru tespiti için *Jön Türk* romanının ayrıntılara bakılması elzemdir. Bir yazının eserlerinin temel yapısını etkileyen ideolojik sapmalar, dünya görüşünde meydana gelen değişiklikler aynı zamanda toplumda oluşan değişimlerin işaretlerini taşımaktadır. 19. Yüzyıl Osmanlı toplumu kültürel açıdan büyük bir dönüşüm yaşarken bu dönüşümün siyasi sebepleri tarihçilerin tespitlerinden önce kültürel hayatın panoramasını sunan edebiyatçıların kaleminde yansımaları bulunmaktadır. Bu çalışmada *Jön Türk* romanı Ahmet Mithat Efendi'nin dünya görüşünde yaşanan değişiklikler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu değişim aynı zamanda sosyal hayatta meydana gelen değişikliklerin bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Jön Türk, İttihat ve Terakki Partisi, II Abdülhamit, Yeni Osmanlılar.

Abstract

Jön Türk novel which was published two years later the Announcment of Reform Era (1910) is the last work of Ahmet Mithat. In this novel, Mithat Efendi was worked harmoniously with the government during the II. Abdulhamit the second era presents the panorama of the changes in these political opinions. Although he acted along with the New Ottoman in 1870's, since 1876 he announced that he left the New Ottomans and disposition against Abdulhamit's rule. In addition to these, he argues through this work his point of view on Union and Progress Party and changes in social life with the announcement of constituionalism. Ideological deviations that affect the basic structure of an author's works, changes in worldview also bear the signs of changes in society. It is crucial to study the details of *Jön Türk* novel to state Ahmet Mithat Efendi's place in our literature correctly who was criticized because of his political choices in literature history. While the 19th century Ottoman society was undergoing a great cultural transformation, the political reasons of this transformation find its reflection in the pen of the literati who present the panorama of cultural life before the determinations of the historians. In this work, *Jön Türk* novel discussed around the Ahmet Mithat Efendi's ideological changes.

Keywords: Jön Türk, İttihat ve Terakki Partisi, II Abdülhamit, Yeni Osmanlılar.

Mehmet YILMAZ

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe
Eğitimi Anabilim Dalı, Adıyaman,
Türkiye.

ORCID: 0000-0002-7232-4480

E-mail: yilmazmirzamy@gmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 17.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 21.10.2021

Kaynak Gösterim / Citation:

Yılmaz Mehmet (2021). "Ahmet
Mithat Efendi *Jön Türk* Romanını
Neden Yazdı?", *Yeni Türk Edebiyatı
Araştırmaları*. 13/26, 123-148.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.488>

Extended Summary

The aim of this study is to reveal the reasons why Ahmet Mithat Efendi's novel *Jön Türk*, which was published two years after the proclamation of Second Ottoman Constitution, was written. Revealing the reason why the author wrote this novel will help to determine the effects of the Second Constitutional Era, which is a breaking point in terms of Turkey's political life, on society. The Second Ottoman Constitution represents a stage in the transition process to Republic. The first social and cultural changes, that were preparation to the Republic, were revealed in the Second Constitutional Era. For this reason, examining the novels written in the Second Constitutional Era also means determining the sociological changes. Because the first indicators of change are exhibited through literary works.

Ahmet Mithat Efendi is one of the most productive writers of Turkish literature. The author, who produced an average of five works in a year did not publish any work in the last ten years of Abdülhamit's reign, which is a situation to be questioned. The silence of a person, who considers writing as lifestyle, cannot be considered usual. The main issues approached in the *Jön Türk* novel, which was published two years after the proclamation of the Second Ottoman Constitution, explains this period of silence. Mithat Efendi seems to express that he preferred silence because he had to.

Ahmet Mithat Efendi experienced a certain change and transformation in his world of thought after the Second Constitution was proclaimed. This change experienced by Mithat Efendi individually resembles the cultural transformation of the society. Throughout the reign of Abdulhamid II, Mithat Efendi, who was in harmony with the palace administration as a part of it, wrote The *Jön Türk* novel after the proclamation of the Second Constitution, criticizes the administration of Abdülhamit II. He was in the pursuit of creating the image that he remained silent to the applications carried out in this period because he was obliged to do so.

Trying to move the society from one point to another, Ahmet Mithat Efendi, like most of the writers of the Tanzimat Era, first of all acted with the concern of being able to teach people and educating the society in which he existed with the dozens of works he produced. Furthermore, like every other person who were aware of the time in which they lived, Ahmet Mithat Efendi had political preferences and some of his works took shape depending on political events that deeply affected the society. At this point Ahmet Mithat's choices, depending on the breaking moments in his life, also play a role.

Known for his closeness to the members of the Neo Ottomans Society before 1873 Rhodes exile, Mithat Efendi wrote articles together with Namık Kemal and Ebüzziya Tefvik in İbret newspaper, and even used the expression "governing nation" in an article in the İbret newspaper, which lead to public indignation at that time. He provided a loyal image to the principles that the members of Neo Ottomans Society kept saying, such as freedom, constitutionalism, independence, the Ottoman Basic Law, and the parliamentary system. On the other hand, it must be emphasized that he worked in harmony with the administration of Abdülhamit and that he became distant from the Neo Ottomans, particularly Namık Kemal.

Ahmet Mithat Efendi encountered great difficulties in the exile which lasted thirty-eight months. Besides, his family was dependent on him. Although he continued to send and print his articles to Istanbul under a different name, the pressure created by the exile and the financial difficulties of his family were obvious. Beyond all this, it was not possible for him to be useful to the society as he wished, and to realize the projects in his mind since he was locked in a castle. It is the best to consider the political change of Mithat Efendi, who had serious concerns for the progress of society and the development of the state, in terms of the conditions of the period. There are important details about this issue in the Jöntürk novel, in which he explained the reason for the change in his political view from time to time.

Ahmet Mithat Efendi was with Namık Kemal between the years 1871 when he returned from Baghdad and 1873, when he was exiled to

Rhodes, and published articles in *Devir*, *Bedir*, *Dağarcık*, *Basiret* and finally *İbret*. Finally, Mithat Efendi was among those who were exiled together with Namık Kemal. Under these circumstances, it was impossible to achieve the desired change in the society and in the structure of the state through political struggle by directly entering into a fight with state administrators. Since the change of society in our country is always from the top to the bottom, Namık Kemal's attempt to engage in such a struggle and to be concerned about a regime change by directly intervening in the state administration can be considered normal. However, as Ahmet Mithat Efendi explained in *Menfa*, after realizing that this path was not possible under the circumstances of that period, this led him to turn to the bottom; to the people who need to be educated. Thus, he realized the training and cultural activities that lasted from 1878 to 1910. He found the opportunity to practice the teaching profession that he desired, by turning the newspaper he published into a school. For more than a quarter of a century, *Tercüman-ı Hakikat* was a newspaper that directed and determined our literary and cultural innovation. All literary debates in this period begin and end in *Tercüman-ı Hakikat*, under the leadership of Mithat Efendi. If we removed Ahmet Mithat Efendi and the newspaper *Tercüman-ı Hakikat* from this time, very little would remain. Accordingly, once again it must be considered that Ahmet Mithat Efendi's planned to implement modernization, innovation and education projects carried out in harmony with the government rather than a direct political struggle.

In this study, based on the *Jön Türk* novel Ahmet Mithat Efendi's attitude during the reign of Abdulhamid II and the intellectual changes that he experienced in II Ottoman Constitution were discussed. The examples given from the *Jön Türk* novel via the text analysis method reveal what kind of change he went through. The individual change experienced by Ahmet Mithat Efendi reflected the change in the structure of the society. For this reason, the novel *Jön Türk* presents information about the general view of the Ottoman society, which passed from monarchy to the constitutional monarchy.

Giriş

Ahmet Mithat Efendi, ürettiği onlarca eserle içinde var olduğu toplumu bir noktadan başka bir noktaya taşımaya çalışırken Tanzimat Dönemi yazarlarının çoğu gibi her şeyden önce toplumu eğitmenin, onlara bir şeyler öğretebilmenin kaygısı ile hareket eder.¹ Bununla birlikte onun da siyasi tercihleri vardır ve eserlerinin bazıları toplumu derinden etkileyen siyasi olaylara bağlı olarak şekil almıştır. Bunda Ahmet Mithat'ın hayatındaki kırılma anlarına bağlı olarak gerçekleştirdiği tercihlerinin de rolü vardır.

Menfa'da anlattığı üzere,² yetişmesinde ve devlet kademelerinde yer almasında Mithat Paşa'nın hamiliğinin büyük payı olmasına rağmen Yıldız Mahkemeleri sırasında Mithat Paşa aleyhinde hareket etmesi ve sarayın isteği ve yönlendirmesi üzerine *Üss-i İnkılap*³ isimli eseri kaleme alması onun siyasi tercihlerindeki değişikliklerin göstergesidir.

1873 Rodos sürgünü öncesi Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerine yakınlığı ile bilinen Mithat Efendi, *İbret* gazetesinde Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik'le birlikte yazılar kaleme almış ve hatta o dönemde büyük infial yaratan "millet-i metbua" ifadesini -matbaa hatası sebebiyle- *İbret* gazetesindeki bir yazısında kullanmıştır.⁴ Hürriyet, meşrutiyet, istiklal, kanun-u esasî, parlamenter sistem gibi dönemin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne mensup aydınlarının dilinden düşmeyen ilkelerine bağlı bir görüntü arz ederken, Rodos sürgününden dönmesinin ardından II. Abdülhamit yönetimi ile uyumlu çalışması ve Namık Kemal başta olmak üzere Yeni Osmanlılardan uzaklaşması üzerinde durulması

- 1 Ahmet Mithat Efendi'nin eğitime verdiği önem ile ilgili bkz. (Enginün, 2006: 192-200; Esen, 2012: 78-83; Okay, 2008; Tüzer, 2014).
- 2 "Benim geleceğimden ümitli olan ve fakat bu ümidinden tamamen habersiz olduğum Midhat Paşa hazretleri -ki şimdi Şura-yı Devlet reisidir- vatanın ilerlemesi için büyük ümitler bağladığımız insanların önde gelenlerindedir" (Ahmet Midhat Efendi, 2013: 168).
- 3 *Üss-i İnkılap*'ın girişinde Ahmet Mithat Efendi eserin önemi ile ilgili şunları söyler: "Yüce Osmanlı Devleti'nin (1876-1877) geçirmekte olduğu bu inkılap döneminin, medeniyetimizin özgeçmişini demek olan Osmanlı tarihinin en önemli ve azametli dönemi olduğu su götürür hususlardan değildir... Gelecek nesil, bu güzel dönemin olaylarını unutup kaybetmeyecekleri belli ise de zamanımızda ortaya çıkan adi olayların üzerinden üç beş gün geçip rivayetlerin çoğalmasıyla birlikte işin kesin gerçeğine ulaşmanın zorlaşmasından da anlaşılacağı gibi..." (Ahmet Mithat Efendi, 2004: 26). Giriş yazısının devamında bu vazifeyi kendisine verdiği için II. Abdülhamit Han'a teşekkürlerini ve acziyetini sunar.
- 4 Ebüzziya Tevfik, "millet-i metbua" ifadesinin o dönemde nasıl bir infial yarattığını ve Mustafa Fazıl Paşa'nın tepkisini Yeni Osmanlılar'da anlatır (Ebüzziya Tevfik, 2006: 472-487).

gereken bir husustur.⁵ Namık Kemal'le aralarındaki düşünce farklılığının temelinde, "hürriyet kelimesini düşüncelerinin merkezine koymalarına karşın bir tarafta bütün sorunların rejim değişikliği ile hallolacağına inanan, öbür tarafta ise sorunların çözümü için bireysel hayatı ve ekonomi gelişmeyi temel alan iki gazeteci arasındaki fark" bulunmaktadır (Onaran, 2009: 172).

Ahmet Mithat Efendi, otuz sekiz ay devam eden sürgün hayatında büyük zorluklarla karşılaşır. Ailesinin geçimi kendine bağlıdır. Yazılarını İstanbul'a göndermeye ve bastırmaya farklı bir isimle devam etse de sürgünün üzerinde yarattığı baskı, ailesinin geçim zorluğu ortadadır. Bütün bunların ötesinde kaleye kapatılmış hâliyle topluma istediği şekilde faydalı olması, kafasındaki projeleri hayata geçirmesi mümkün değildir. Toplumun ilerlemesi ve devletin kalkınması adına ciddi kaygıları bulunan Mithat Efendi'nin siyasal anlamdaki değişimine dönemin şartları içinden bakmak en sağlıklıdır. Dönemin şartları içinde Ahmet Mithat Efendi'nin meselelere bakış açısında nasıl köklü bir değişim yaşadığının anlaşılması için yazarın *Menfa* isimli eserinin ayrıntılarına bakılmalıdır. Ayrıca siyasi görüşündeki değişikliğin gerekçesini yer yer açıkladığı *Jön Türk romanında* -ileride görüleceği üzere- bu konu ile ilgili önemli ayrıntılar vardır.

Orhan Okay bu doğrultuda önemli bir tespitte bulunur. Bütün edebî faaliyetlerini toplumun eğitimi ve faydası anlayışı çerçevesinde inşa eden Mithat Efendi, kısa yoldan gerçekleştirilecek bir rejim değişikliğinin imkânsızlığını görmüş ve başta Namık Kemal olmak üzere, Yeni Osmanlıların yönteminden vazgeçmiştir. "Genç Osmanlılarda devlet idaresi, hürriyet, parlamento meseleleriyle görülen bu medeniyet, Ahmet Mithat Efendi'de -belki de medeniyet kelimesinin kökü olan medinenin hatırlattığı- bir büyük şehir nizamı, elektrik, gramfon, telefon, matbaa...vs medeniyet aletleriyle, maarifin ıslahı gibi ilim ve teknik meseleleriyle ortaya çıkmaktadır." (Okay 2008: 31) II. Abdülhamit'in hatıralarından alıntılanmış ifadelerle

5 Başta Ahmet Hamdi Tanpınar olmak üzere, Cumhuriyet dönemi ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'yi değerlendiren birçok yazar, ona karşı olumsuz görüşünü II. Abdülhamit'e bağlılığı ile ilişkilendirir. 1944 yılında doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirilen anma toplantısında Nüket Esen'in de belirttiği gibi adeta Ahmet Mithat Efendi'yi affetmenin yolları aranır. Anma toplantısına katılanlar arasında Hüseyin Cahit Yalçın, İsmail Habib Sevük, Hakkı Tark Us, Selim Nüzhet gibi isimler vardır (Esen, 2014: 19-26).

Mithat Efendi'nin bu doğrultuda aynı düşüncelere sahip olduğunu söyleyen Orhan Okay, "II. Abdülhamit'in tahsil ve kültürün belli bir seviyeye çıkamadığı cemiyetlerde rejim meselelerinin ortaya konmaması gerektiği kanaatinde" olduğunu vurgular (Okay, 2008: 31).

Edebî anlayışına bağlı olarak toplumun tahsili ve kültür seviyesinin artırılması için gerekli çalışmaların gerçekleştirilmesi, Mithat Efendi'nin siyasî meselelere bakış açısında bir değişiklik yaşamasını zorunlu hâle getirir. Zira Namık Kemal'in yöntemini takip etmesi durumunda 1878'den itibaren soluksuz bir sürgün hayatını yaşayacağını ve düşünceleri çerçevesinde hiçbir projesini gerçekleştiremeyeceğinin farkındadır. Oysa Mithat Efendi 1878'den itibaren Matbaa-i Amire müdürlüğüne atanmış ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar basın dünyasını hemen hemen her alanda yönetmiş ve yönlendirmiştir. Ancak bu tercihi İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde ortaya koyduğu eserlerin görmezden gelinmesine ve küçümsenmesine yol açmıştır. Bu tavrı özellikle Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde görmek mümkündür.

Tanpınar her fırsatta Ahmet Mithat Efendi'yi Mithat Paşa'ya ihanet etmekle yâd eder ve eserleri hakkında yaptığı değerlendirmelerin arasına sık sık sarayla yakınlığını hatırlatan ifadeler yerleştirir:

"Mithat Paşa'nın nefyinden sonra arkadaşlarıyla rabıta'yı atarak Abdülhamit II'ye yaranma yolunu tuttu." (Tanpınar, 2013: 442)

"...gazetelere yazdığı makalelerle aşikâr şekilde ilan ettiği tarafsızlık, daha doğrusu hükümdarlık makamına taraftarlık, onu saraya güvenilebilecek bir insan olarak tanıttı." (Tanpınar 2013: 443)

"...Mithat Paşa'nın muhakemesinin muhtelif safhalarına o kadar çirkin şekilde karışması hiç de yadırganmaz." (Tanpınar, 2013: 445)

II. Abdülhamit yönetimi boyunca, dönemin en uzun soluklu gazetelerinden biri olan Tercüman-ı Hakikat'i çıkaran Ahmet Mithat Efendi'nin, Mithat Paşa'ya ve Jön Türklere ihanet ettiği dile getirilirken II. Abdülhamit zamanında ikbale konduğu, servetine servet kattığı özellikle vurgulanır.⁶ Eserlerinin kıymeti ile ilgili

6 Ahmet Mithat Efendi'nin zenginliğinin devlet kurumlarıyla bir alakası yoktur. Yani o devlet üzerinden zenginleşen bir bürokrat değildir. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı'nın sosyolojik yapısı içinde "teşebbüs-ü şahsi"yi, devlet kurumlarından bağımsız olarak geçinmenin ve zenginleşmenin imkânlarını ilk

değerlendirmeler de doğal olarak esnaf ve tacir zihniyetinin hâkim olduğu sadece kendi menfaatlerini korumaya odaklanan bir insanın seviyesi düzeyinde olacaktır.⁷ Tanpınar'ın, Ahmet Mithat Efendi'nin yazarlığını değerlendirirken kullandığı bazı cümleler onun siyasî tercihlerine katılmayan/katlanamayan bir eleştirmenin bakış açısını yansıtmaktadır:

"Onun sanatı yoktur, daima halka yönelen iyi niyetleri vardır. Dil bu muharrirde sanki yazmaktan ziyade yarenlik içindir." (Tanpınar, 2013: 447)

"Onun hayatı attar kalfasının mektep hocası ve bölüm çavuşuna doğru genişlemesidir..Ferdi hayatın ve huzurun adamı olacaktır... Hakikatte o bir zaman girmiş olduğu politikayı asıl sahiplerine bırakmak isteyen çarşıdır. İhanet kendi hayatının bir tesadüfüdür. Asıl olan zihniyetse huzuru arayan esnaf zihniyetidir." (Tanpınar, 2013: 448)

Türk edebiyatında yazarın siyasi görüşü en az ortaya koyduğu eser kadar önemli görülmüş ve çoğu zaman edebî eserler incelenirken yazarın ideolojik tavrı ve tercihi de değerlendirmelere dâhil edilmiştir. Bu durumda Tanzimat'tan bu yana çoğu yazarın aynı zamanda siyasetçi olmasının da etkisi vardır. Birçok şair ve yazarın bürokrat kökenli aileden gelmesi, paşaların aynı zamanda edebî yeniliklere öncülük etmeleri yazar siyaset ilişkisini ister istemez yakınlaştırır.

Ahmet Mithat Efendi'nin siyasi görüşünde yaşanan değişikliği sadece bireysel yaşantısının düzenini korumak, maddi anlamda zenginleşmek ve rahatının, kurduğu düzenin bozulmamasını sağlamak şeklinde yorumlamak ne kadar doğrudur, tartışılır. O, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin yönetime karşı takip ettikleri yolun çıkmazını görmüş ve toplumu eğiterek ihya etme yolunu tercih etmiştir. Bununla birlikte Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayımladığı son romanı *Jön Türk*'te, o kadar bağlı olduğu II. Abdülhamit yönetimini eleştirmesini görmezden gelir. Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamit döneminde neden sürgüne gönderilmediğini

araştıran ve bunun örneklerini kendi hayatında gösteren bir kişidir. Sırmakeş sularını satın alıp İstanbul'da satmış, Beykoz'da satın aldığı çiftlikte kuluçka makinesi ile modern yollarla tavukçuluk yapmıştır. Yani yazarlık dışında da zenginleşmesini sağlayan birçok yol bulmuştur (Okay, 2011: 157-164).

7 Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde Ahmet Mithat Efendi ile ilgili değerlendirmeleri hakkında geniş bilgi için Erol Köroğlu'nun çalışmasına bakılabilir (Köroğlu, 2006: 329-338).

Jön Türk romanında tek tek açıklar, siyasi tercihlerinin gerekçelerini sunar. Tanpınar, Jön Türk romanındaki sebeplere neredeyse hiç değinmez. Eserin içeriği hakkında bilgi vermez. Sadece bir paragraflık bilgide "Mithat Efendi'nin romancılığını en iyi hulasa eden eseri, bu hiç tutunmayan ve çok az okunan hikâyedir." yorumunda bulunur (Tanpınar, 2013: 463).

Mustafa Nihat Özön, Ahmet Mithat Efendi'nin siyasi hayatı ile ilgili daha insaflıdır. Özön de Mithat Efendi'nin Namık Kemal'le tanışıklığından dolayı duyduğu pişmanlığı dile getirir ve *Menfa*'yı yazmasını "herhalde Sultan Hamit'e yaranmak veya onun gözünde temize çıkmak" şeklinde yorumlar (Özön 2009: 192). Ancak 1870'lerde *Kıssadan Hisse* ve *Letaif-i Rivayat*'la başlayıp 1910'a kadar devam eden 40 yıllık yazarlık hayatında Osmanlı toplumunun o dönemdeki kültür hayatına katkılarını da dile getirmekten geri kalmaz:

"Ahmet Mithat'ın olanca başarısının sırrı buradadır: Okuduğu Batı eserlerinden teknik öğrenmiş, onlardan plan alarak -kendisinin 'şevk-i tanzir' dediği duygu ile kendisi o planı doldurmuş ve çok yerli olan bir eda, meddah edasıyla onu aktarmıştır... O zamanın sınıflandırmasınca Ahmet Mithat'ın kendisi ve öteki yazarlar onu yazısının süsüzlüğünden dolayı 'avam muharriri' sayıyorlardı ve Ahmet Mithat bundan hiç de incinmiş ve gururu kırılmış bir halde değildir." (Özön, 2009: 299)

İncinmek bir yana Ahmet Mithat'ın bu avam muharrirliğini bile isteye uyguladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Eğitim düzeyi ilköğretim seviyesinde olan bir topluma bütün bildiklerini bir an önce aktarma kaygısı içinde olan bir yazarın halka seslenirken onların kullandığı dilden başka bir dil kullanması zaten düşünülemezdi. Dekedanlar tartışmasında Mithat Efendi'nin takındığı tavrın gözden geçirilmesi dahi onun dilin sadeleşmesi hususunda yapmak istediklerinin anlaşılması için yeterlidir (Gökçek, 2014). Hâsılı Tanpınar'ın "Ahmet Mithat Efendi'nin eseri 1870 senelerinin okuyucu kitlesinin seviyesinden başlar. Bu biraz da kendi seviyesi, yani aşağı yukarı deniz sathının seviyesidir." (Tanpınar, 2013: 447) diye küçümsediği durum, bizzat Mithat Efendi'nin anlaşılır olmak için indiği seviyedir. Zira *Letaif-i Rivayat*'ta yer alan bazı hikâyelerinde süslü nesri alay etmek

için yer yer kullanır ve okuruna bu şekilde yazmayı bilmediğimiz için değil, böyle yazmak istemediğimiz için bu üslubu kullanmıyoruz, der.

Ahmet Mithat Efendi *Jön Türk*'ü Neden Yazdı?

Ahmet Mithat Efendi, 1898'de yayınlanan *Mesail-i Muğlaka*'nın ardından on iki yıl roman veya hikâye yayınlamaz. 1900'de yayımlanan *Nizâ-yı İlm ü Din*'den sonra ise hiçbir eseri yoktur. On yıl boyunca kitap yayınlamamak, her yıl yaklaşık üç eser yayınlayan bir yazar için oldukça uzun bir süredir. Mithat Efendi'nin bu suskunluk hâli üzerinde düşünmek gerekir.

II. Abdülhamit'in son on yılını kapsayan bu dönemde Mithat Efendi'nin yönetimle somut bir sorunu olmamasına rağmen susması şaşırtıcıdır. Belki de artık II. Abdülhamit yönetiminin özellikle sürgünlerle belirginleşen baskısına içten içe gösterdiği tepkinin bir neticesidir. Zira *Jön Türk* romanında en fazla değindiği husus haksız sürgünlerdir. Asılsız jurnallerin ciddiye alınması ve hemen sürgünün uygulanması, Mithat Efendi'nin olay örgüsünün temelini oluşturur. Herkesin sevmediği kişiyi bu *Jön Türkçü*dür, diye yaftaladığı bir ortamdan rahatsızlık duymaktadır. Bu on yıllık suskunluk dönemi, neticede normal değildir ve Ahmet Mithat Efendi'nin de bazı şeylerden hoşnut olmadığını gösterir. II. Meşrutiyet'in ilanından iki yıl sonra yayınlanan *Jön Türk* romanının içeriğine bakıldığında Ahmet Mithat Efendi'nin bu suskunluk dönemi daha iyi anlaşılacaktır. *Jön Türk* romanının *Tercüman-ı Hakikat*'teki tefrikasında "millî ve siyasî", kitap olarak basımında ise "millî, içtimai ve siyasî roman" ibaresi yer almaktadır (Durgun 2015: 105). Yazar, okuruna siyasî meselelerle ilgili görüşünü açıklayacağını eserin başlığından itibaren söyler.

Jön Türk'ü Mithat Efendi'nin siyasi tavrı bakımından iki yönlü okumak mümkündür. Birincisi; eserde II. Abdülhamit yönetimine yöneltilen eleştiriler bulunmaktadır. İkincisi ise İttihat ve Terakki yönetiminin denetiminde şekillenen yeni siyasi ortamdan ve bu siyasi ortamın yarattığı sosyal değişimden duyduğu rahatsızlıkları dile getirmektedir. Kadın teması üzerinden dile getirilen eleştiriler, 1870'lerden bu yana kızların okutulmasını tavsiye eden ve kadın eğitiminin toplum

hayatının sağlıklı bir şekilde devam etmesi için ne kadar önemli olduğunu muhtelif eserlerinde sık sık dile getiren bir yazardan beklenilmeyecek niteliktedir. Feminizm kavramı çerçevesinde sosyal hayatta meydana gelen veya gelebilecek olan ahlaki yozlaşmanın tehlikeleri hakkında insanları ikaz eder. Mithat Efendi, Batı'nın aile ve sosyal yaşantısında bile aşırılık olarak algılanan bazı durumların Osmanlı toplumunda görülmesine tepki gösterir. Her ne kadar Orhan Okay, Mithat Efendi'nin *Jön Türk*'ü "İkinci Meşrutiyet'ten sonra muhtemelen biraz da İttihatçıların baskısı ile" yazdığını söylese de romanın ayrıntılarında İttihatçıların yönetim anlayışlarına ve II. Meşrutiyet döneminde meydana gelen sosyal değişikliklere de eleştiriler getirildiği unutulmamalıdır (Okay, 2008: 130). Öncelikle II. Abdülhamit yönetimine dair eleştirilere bakılmalıdır.

II. Abdülhamit yönetiminin eleştirisi

Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Mektep-ı Hukuk'tan ikincilikle mezun olan Nurullah Bey çalışkan, dürüst, güncel siyasetin çatışmalarına dâhil olmadan milletinin ve devletin gelişimine katkı sağlamayı amaçlayan bir insandır. Çocukluğundan bu yana mahalle komşusu olan Ceylan'la çocukluktan sonra da -Ceylan'ın ailesinin Batılı yaşam tarzına ve rahatlığına bağlı olarak- görüşmeye devam eder. Ceylan'ın evine teklifsizce girip çıkan Nurullah Bey, aslında Ceylan'la bir birliktelik düşünmemektedir. Çünkü onun Nurullah'a aşırı gelen bazı fikirleri vardır. Ahmet Mithat Efendi'nin birçok romanında gördüğümüz, kendi geleneklerine bağlı kalarak Batılılaşan veya modernleşen Osmanlı gencinin bir örneği olan Nurullah, yine Osmanlı terbiyesi içinde yetişmiş, değerlerine saygılı biri ile evlenmeyi düşünmektedir. Fakat Ceylan Nurullah'ı elde etmeyi kafasına koymuştur. Romanın olay örgüsü Ceylan'ın kendi evlerinde uzun süre devam eden sohbetlerinden sonra, Nurullah'ın içkisine afyon koyarak Nurullah'la birlikte olması ve bu beraberlikten hamile kalması temeline ilerlemektedir. Ceylan'dan bir çocuk sahibi olmasına rağmen Nurullah onunla evlenmeyeceğini fakat isterse çocuğunu büyütüp ona babalık yapacağını kesin bir dille bildirir.

Ardından "Plevne muharebesinde esir olan Miralay Gazanfer Bey'in" kızı Ahdiye Hanım'la nişanlanır. (Ahmet Mithat Efendi 1999: 3)⁸ Kocası Gazanfer Bey'i kaybettikten sonra kızı Ahdiye'yi "maneviyat ve ahlak bakımından en düzgün şekilde" (s. 3) yetiştiren Dilşinas Hanım, kızının Nurullah Bey'le evliliğine onay verir ve romanın "Jön Türk" başlığı taşıyan birinci bölümü Ahdiye ile Nurullah'ın kına ve düğün hazırlıklarının ayrıntılı bir şekilde tasvirine ayrılır.

Ahmet Mithat Efendi, 1900'lerde Osmanlı geleneğindeki değişiklikleri de dile getirerek gelin başı yapmaktan, ev düzmeye, dans ve oyun kültüründen kına adetlerine kadar birçok hususa değinir. Bütün hazırlıklar yapılmış, davetliler çağrılmış damadın berberden gelmesi beklenmektedir. Fakat Nurullah Bey bir türlü gelmez. Nurullah'ın babası Kâşif Efendi akşam düğün evine gelince oğlunun hala gelmediğini öğrenir ve telaşa başına muhakkak bir bela geldi, der. Tahmini doğru çıkar ve bu bölümün sonunda Nurullah'ın düğününün olduğu gün evlerine hafiyeler tarafından baskın yapıldığını ve oğlunun "evrak-ı muzırır" buldurduğunu (s.46) tutuklandığını öğrenir. Nurullah Bey, sorgusuz sualsiz üç ay hapis edildikten sonra Akka'ya sürgün edilecektir. Ceylan; Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Jön Türklerin yönetim tarafından zararlı görülen eserlerini gizlice Nurullah'ın odasına yerleştirmiş, sonra da babası Kazım Bey'in ismiyle onu jurnallemiştir. Böylece Nurullah'tan intikamını almış olur.

Ahmet Mithat Efendi, Nurullah Bey'in tutuklanmasını ve sürgüne gönderilmesini büyük bir haksızlık olarak görür. Okura bu olayı yorumlarken -ki bütün eserlerinde onun düşünceleri önemlidir- Kâşif Efendi'ye şunları söyler:

"Ne yapalım hemşireciğim asrımızda böyle felaketlere duçar olan yalnız biz değiliz. Biz Akka'ya sürülmekle yine hafif bir belaya duçar olmuşuz demektir. Bunun Yemenleri, Fizanları da var. Sabredebilm Hak tealâ mazlumların ahını zalimlerde bırakmaz." (s. 48)

Yazar, Abdülhamit yönetiminin genel karakterini belirleyen ve sosyal hayatı baskı altına alan hafiye teşkilatına ciddi eleştiriler getirirken insanların bir süre sonra birbirini jurnalleyen, "alçak hafiyelere"

⁸ Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanından gerçekleştirilen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır. Bu sebeple bundan sonraki alıntılarda sadece sayfa numarası verilecektir.

dönüştüğünü vurgular (Gündüz, 1999: 5). II. Abdülhamit, topluma uyguladığı siyasi baskı sebebiyle açıkça zalim bir yönetim şeklinde görülmektedir. Yazar, Ceylan'ın babası Kazım Efendi'nin önceleri meşrutiyet taraftarı iken sonradan sıkı bir hafiyeeye dönüşmesini yönetimin zalimce uygulamalarına bağlar. Nurullah'ın babası Kâşif Efendi de hürriyet taraftarı olduğu halde kendini gizlemeyi başarmıştır:

"Hatta bundan otuz üç sene mukaddem kanun-ı esasi ilan olduğu zaman hürriyetin tamamen muhibbi olmakla beraber Kanun-ı Esasî'nin mahiyetini o zaman hiç anlamayanların anlayanlara nisbetle ekseriyet-i azime teşkil ettiğini görmüş de kendi hürriyet-perverliğini meydana vurmuyarak mehahis-i hürriyeti hâlâ esrardan olmak üzere telakkide devam etmiş. En sonra hükm-i istibdat olanca sıkletıyla halkın üstüne çökmüş bulunduğu sırada Kâşif Efendi hürriyet-perest ama bittabi daha hafi, daha muhterizane. Böyle bir zamanda hafiyelerin şerrinden kendini kurtarabilmiş olması pek büyük bir eser i muvaffakiyet sayılır." (s. 64)

Bu pasajda Ahmet Mithat sanki kendisinden bahsetmekte ve dönemin yönetimine, neden Abdülhamit'e bağlı kaldığı ile ilgili izahat vermektedir. Aslında bildiğiniz üzere ben de 1873 sürgününden önce Jön Türklerle, -Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ziya Paşa...- birlikteydim. Fakat Kanun-ı Esasî bir anda rafa kalkınca bir hürriyet aşığı olmama rağmen kendimi gizledim, demektedir. Böyle bir açıklamaya ne gerek var diye düşünülebilir. Ahmet Mithat Efendi, II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra gözden düşmüş olsa bile ona karşı bir tahkikatın yapılma ihtimali çok düşüktür. Belki de samimi bir şekilde gerçek düşüncelerini ve duygularını açıklamaktadır.

Eserin dördüncü bölümü "Hafiye" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamit yönetimine karşı eleştirilerini sertleştirir ve İttihatçılara gerekçelerini açıklamaya devam eder. Otuz üç yıllık dönemin genel değerlendirmesini yaparken, bazı abartılı ifadeler kullanmaktan da çekinmez. Yazar, İslam birliği politikası ve dindarlığı ile bilinen II. Abdülhamit'in Kuran-ı Kerim'deki bazı ayetleri yasakladığını, Kunut Duaları'nı evinde bulunduranların sürgüne gönderildiğini söylemektedir. II. Abdülhamit yönetiminin özellikle sonlarına doğru artık halkın nefes alamadığı vurgulanır:

"Nurullah Bey'in bu ihtiyatkârlığı bundan on beş sene evvelki hale, yani istibdadın o zamanki derecesine göre bir ihtiyatkârlıktı. Ondan sonra seneden seneye, aydan aya, gündün güne artan tazyikat Mülteka gibi kütüb-i kadimenin bile imhalarına lüzum gösterecek derecelerini bulmuş olmasına mukabil ihtiyatın bu derecesini kâfi görebilir miydi? Mübalağaya haml buyrulmasın, okunan Arabî ed'iyenin manasını anlayanlar meyanında Kunut Dua'sını ve Kuran-ı Kerim'in bazı ayat-ı celilesini muzır görenler bile vardı." (s. 174-175)

Bu baskının sadece halka yapılmadığını, bürokrat ve yönetici kadroların da aynı tavırla kısıtlandığını ve özgür görünürken aslında bir sürgün, hapis hayatı yaşadıklarını yine Nurullah'ın babası Kâşif Efendi'den işitiriz. II. Abdülhamit kendi paşalarının, yüksek rütbeli memurlarının peşine de hafiyeler takmış, onların konaklarına, saraylarına girip çıkanları takip etmiştir. Herkesten evvel bu yönetici kadrosunun gözetim altında tutulması onları menfi durumuna düşürmüştür. Ahmet Mithat Efendi'nin, -II. Abdülhamit'in iktidarda olduğu dönemde bu yönetimi destekleyen biri olarak- II. Abdülhamit'in yanında duranların da baskıya maruz kaldığını özellikle belirtmesi manidardır:

"Kaşif Efendi'yi idare-i zamaniyeye ıttıla meselesi asla heveslendirmez. Neden heveslensin? Öyle bir zamanın en büyük mukbilleri bile ikballerinin zevkini süremiyorlar. Saraylar gibi büyük büyük konaklar, yalılar, köşkler yaptırdıkları halde içinde oturamıyorlar. Bunların kâffesi menfidirler... O cennet gibi konaklarından harice çıkamayarak ve hariçten gönüllerinin istedikleri ahababı celp eyleyemeyerek hafiye, celiye bin enzar-ı tarassut altında hemen hemen ihtilattan memnu gibi bir mahpusiyet-i daime halindedirler." (s. 175)

Devlet yönetiminde yer alan yüksek rütbeli bir memur, bürokrat, subay veya paşanın "Bir ruhsat-ı mahsusa olmaksızın her gün gidip gelmekte oldukları yolu tebdile bile muktedir olama"dığı bu istibdat günleri, memleketi adeta bir açık hava hapishanesine dönüştürmüştür. (s. 176) Acaba Ahmet Mithat Efendi, sarayın vakanüvisi olarak görev yaparken her gün gidip geldiği yolu değiştiremediği veya bir saray görevlisi hem de önemli bir mevki işgal eden memur olmasına rağmen hafiyeler tarafından takip edildiğini fark ettiği için mi II. Meşrutiyet'in ilanından iki yıl sonra bu satırları yazmaktadır? Devamında yazar,

İttihat ve Terakki'ye (fırka-ı sâliha) Kâşif Efendi ve oğlu Nurullah Bey'in neden üye olmadığını, iştirak edemediğini açıklar:

"Hiçbir ümidi yok ki iştirak edebilsin. Edna bir şüphe ile kendisi dahi bir tarafa atılarak bunca ahlara, eninlere bir de kendisinin ah u enini munzam olmasında hiçbir menfaat bulamıyor. Binaenaleyh başının selametini kendi evceğizi içinde bulup fakat cemiyat-ı beşeriyeden hiçbirisinde ve hiçbir zamanda görüşmemiş olan bu ahval-i facianın beğenilecek hiçbir yerini bulamayarak ömrünün sonuna kadar kendi haline katlanmak suretiyle hanesi içinde çürümeye nefsinin mahkûm eylemiştir." (s. 176)

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi'nin kişiliği ve hayata bakış açısı ile ilgili dile getirdiği rahatını ve düzenini düşünen "esnaf zihniyeti" Kâşif Efendi'nin ağzından anlatılmaktadır. Bu kısa paragrafta, Mithat Efendi'nin siyasi hayatı ve tercihleri ile ilgili önemli ipuçları bulunmaktadır. Kâşif Efendi, hürriyet ve meşrutiyet düşüncesine inanmış ve samimiyetle bağlanmış olsa bile, bu düşüncelerini dile getirebileceği bir siyasi ortam yoktur. Etrafındaki insanlar bir bir sürgüne gönderilmekte veya hapsolmektedir. Jön Türklerin veya İttihatçıların mücadelelerinde başarılı olabileceklerine de hiç inanmamakta, ümit beslememektedir. O hâlde iki seçenek vardır: Ya muhalefet edip -kendi anlayışına göre boş yere- sürgüne gönderilenler ve hayatı söndürülenler arasında dâhil olacaktır ya da hiçbir faydasının olmayacağını düşündüğü bu zihniyetin yerine evinin içinde başının selametini koruyacaktır. Ahmet Mithat Efendi ikincisini tercih eder ve siyasi mücadeleden uzaklaşarak toplumu eğitmenin ve onlara faydalı olmanın daha yararlı olacağını da belirtir. Çünkü onun nazarında sürgüne gitmek vatanperverlik değildir. Asıl hizmet-i vatan, zamanı iyi değerlendirip toplumu ileriye taşımaktır. Kâşif Efendi'nin oğlu Nurullah Bey'e nasihatleri bu açıdan önemlidir:

"Aman oğlum ne ablana ne bana acı! Kendine acı, gençlik ve vatanperverlik hasebiyle göze aldıracağın fedakârlıktan vatan için hiçbir menfaat ve selamet bekleme. Hakikaten hamiyetin varsa kendini koru. Teakub-ı vukuata hanenin içinde muntazır ol. İhtimal bir gün gelir ki Nurullah gibi gençlere hatta Kâşif gibi ihtiyarlara da hizmet-i vatan için lüzum görülür. O zaman geldiğinde bizi menfalarda bulacağına İstanbul'da bulsun. Vatanperverliğe daha ziyade muvafık olan hareket budur." (s. 177)

Mithat Efendi'nin 1878'den itibaren yaptığı da budur. 1873-1876 yılları arasını sürgünde geçirmesinin ardından, bu hayatın içinde milletine ve vatanına hizmet edemeyeceğini gördüğü için siyasi yönetimle mücadele etmekten vazgeçer ve eğitim yoluyla halkın ihyasına çalışır.

Nurullah Bey'in tutuklanarak sürgüne gönderilmesine sebep olan zararlı neşriyatlar ile ilgili Ahmet Mithat Efendi özellikle Namık Kemal'in ve Ziya Paşa'nın ismini anar. Ceylan babasının odasında bulunan bütün yasaklı yayınları ve evrakları torbaya doldurarak Nurullah'ın odasına gizlice yerleştirir. Bu yasaklı yayınların içinde "Evvela Kemal Bey, merhumun âsarı ki bire kadar kâffesi âsar-ı muzır-ra ve mumnuadan! Saniyen Ziya Paşa'nın Girit Zafernamesi, Harabat'ı falan...Tasvir-i Efkâr koleksiyonu...Kemal ve rüfekasının Avrupa'da neşrettikleri Muhbir ve Hürriyet koloksiyonlarına varıncaya kadar" Jöntürklerin en ünlü eserleri vardır. (s. 179) Ahmet Mithat Efendi, bir zamanlar beraber hareket ettiği ve meşrutiyet yönetiminin hayata geçmesi için çeşitli yayın organlarında birlikte yazılar yazdığı arkadaşlarına karşı onların ismini anarak bir vefa borcu ödemeye çalışmaktadır belki. Fakat Namık Kemal'in mektuplarında, gerçekleştirdiği tavır değişikliğinden dolayı Ahmet Mithat Efendi'ye nasıl kızdığı ortadadır.

Ceylan'ın babası Kazım Bey, eski bir Jöntürk ve hürriyet taraftarı olarak "evin içinde dinamit cephanesi saklar gibi o tehlikeli şeyleri" saklamaktadır. (s. 183) Ceylan, bu yayınları Nurullah'ın odasına götürerek aynı zamanda kendi babasını olası bir baskından ve sürgünden de korumuş olmaktadır. Bununla birlikte Ceylan, Nurullah'ı babası Kazım Bey'in adını kullanarak jurnallediği için onu güvenilir bir hafiye haline getirmiştir. Böylece "Ocakları söndürülmüş... eşten dosttan bir eski entari, hatta bir lokma ekmek dilenmek derecelerine gelmiş" sayısız aileden biri olmaktan kurtulmuşlardır. (s. 183)

II. Abdülhamit döneminin hafiye teşkilatının eleştirisinin yapıldığı satırlarda, insanların kendilerini muhafaza etmek veya devletin imkânlarından arsızca faydalanmak uğruna hiçbir suçu olmayan aileleri bunlar muhaliftir diye jurnalleyerek para kazanan insanların varlığından bahsedilmektedir. Hatta bazı hafiyelerin; nefret ettiği, düşman olduğu kişileri sırf İstanbul'dan uzaklaştırmak için kumpas kurdukları bile görülmüştür. Hafiye teşkilatına mensup memurların

kendilerinin hazırladıkları yasak yayınları hiçbir günahı olmayan, masum insanların evine yerleştirerek baskın yapmaları dönemin en yaygın söylentilerindedir:

"Memurin-i tahkikiyiz hakkında bir iftiraüyı mahz olarak bazıları diyorlar ki, güya hafiyelerimiz şunun bunun paltolarının ceplerine yavaşça evrak-ı muzırta sokuşturup badehu tevkif ediyorlarmış. Bir hane basıldığı zaman dahi beraberinde götürdükleri matbuat-ı muzırtaıy orada bulmuş olmak üzere getiriyorlarmış." (s. 197)

Mithat Efendi, hafiye teşkilatındaki memurların görevlerini suiistimal ederek birçok ailenin mahvolmasına yol açtıklarını belirttiikten sonra, bizzat ismini vererek kendisinin de takip edildiğini ve taşradan gelen mektuplarının okunduğunu söylemektedir. Romanın "Hafiye" bölümünü bitirirken Mithat Efendi'nin de istibdat dönemi mağdurlarından olduğunu özellikle söylediğini belirtelim:

"Ahmet Mithat namına taşralardan gelen mektupların onda sekizi postahanelerdeki hücre-i mahsusada açılmış oldukları halde gelirlerdi. Memuriyetle taşralarda bulunan oğlumuzun mektupları açıldıktan fazla bazıları alıkonulmak ve mürselünileyhe hiç de vasıl olmamak nevadirden değildi." (s. 210)

Ahmet Mithat Efendi'nin II. Abdülhamit yönetimine yönelttiği eleştiriler iki yönlü okunmalıdır: Birincisi, Ahmet Mithat Efendi gizli bir Abdülhamit muhalifi olarak o dönemde yaşanan haksızlıkları, kendisinin ve toplumun gördüğü zulmü tasvir etmektedir. Ailelerin nasıl yersiz ve asılsız iddialarda çökertildiğini, masum insanların nasıl sürgün ve hapis yoluyla hayattan el ayak çektirildiğini ahlar vahlar içinde aktarmaktadır. İkincisi ise, bu aktardığı olaylar ve düşünceler aracılığıyla yeni yönetime karşı adeta bir savunma sunmaktadır. Ben her ne kadar II. Abdülhamit yönetiminin bir üyesi gibi görünsem de aslında öyle değilim. Herkese uygulanan baskı ve ceza tehdidi bana da uygulandığı için yönetimin içinde yer almak zorunda kaldım. Ahmet Mithat Efendi'nin savunması kabul görmüş müdür, tartışılır. Ancak önemli olan II. Abdülhamit yönetimi döneminde gerçekleştirilen uygulamaların, bizzat bu yönetim içinde yer alan insanlar tarafından bile zulüm ve haksızlık olarak görülmesi ve bunun itiraf edilmesidir.

II. Meşrutiyet dönemi yönetimi: İlihal ve Terakki ile gelen yeni fikirler

1870'te yayınlanmaya başlayan *Letaif-i Rivayat* serisindeki uzun hikâyelerinden itibaren Ahmet Mithat Efendi sosyal hayatta yaşanan değişiklikleri özellikle kadın, aile ve evlilik gibi temalar üzerinden göstermiştir. Jön Türk romanında da temel mesele kadının hayata bakış açısı ve buna bağlı olarak aile kurumunda meydana gelen değişikliklerdir. Feminizm kavramı çerçevesinde görüşlerini dile getiren Mithat Efendi, daha önceki eserlerinde savunduğu fikirlerin aksine kadının sosyal hayatta bu kadar yer almasının, hatta kendine göre yanlış kaynaklardan okutulmasının zararları üzerinde durur. Mithat Efendi'nin feminizm çerçevesinde değerlendirilebilecek düşünceleri, çok erken bir dönemde dile getirdiği görülmektedir.

Letaif-i Rivayat'ın ilk hikâyelerinden olan *Felsefe-i Zenan*'da 1870'lerin sosyal hayatından çok farklı bir modernleşmenin yansıması olan kadın hakları ile ilgili fikirler geliştirir. *Felsefe-i Zenan*'da bir erkeğin hâkimiyeti altına girmemek için evlenmeyen Fazıla Hanım, evlatlık olarak büyüttüğü Akile ve Zekiye'ye da evlenmemelerini tavsiye eder. Ona göre evlilik kadını köleleştirmektedir. Amaç, toplumdaki erkek egemen bakış açısını yıkmak ve kadının ikinci sınıf bir varlık olarak görülmesine tepki göstermektir (Gökçek, 2012: 94-116). *Jön Türk* romanında da kadının sosyal hayattaki haklı yerini alması ve toplumun ihya olması için mutlaka okutulması fikri üzerinde durulur. Bu konuda Mithat Efendi'nin görüşleri değişmemiştir. Hatta romanın ilk sayfalarında otuz yıl önceki algıdan bahsedilir;

"Zira terbiye-i nisvan hakkında bugün bizce hemen taammüme yaklaşmış olan fikir ve gayret bundan otuz sene mukaddem bu kadar umumi değildi. Kızların yazıp okumaları onların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları kaziyesiyle henüz tevfiik edilemiyordu. Dostuna name mi yazacak? itirazı henüz pek kuvvetli olup..." (s. 5)

Mithat Efendi, otuz yıl evveline kadar, yani 1870-1880'lerde, toplum nazarında okula giden kızlara kötü gözle bakıldığını vurgular. 1900'lerden itibaren ise bu algıda önemli bir değişiklik olmuştur. Kızların okutulması artık gerekli görülmekte, en azından büyük bir

tepkiyle karşılaşılmamaktadır. Fakat şimdi bu meselenin farklı bir yönünden bahseden yazar, okulda verilen bazı yeni fikirlerden dolayı, bazı insanların feminist düşüncelerle ahlaki ilkelerle uyuşmayan bir zihniyete sahip olmalarını yadırgar. "Müslümanlığa dair olan terbiyeden mahrum kalarak sırf yeni fikirler içinde yetişen" genç neslin, feminizm gibi akımların etkisiyle Avrupa'da ve Hıristiyanlıkta bile görülmeyen sakıncalı düşüncelere sahip olduklarını belirtir. (s. 12) Eğer bu yeni fikirler toplum içinde yaygınlık kazanırsa, aile hayatında büyük felaketlerin, yıkımların yaşanacağını da söylemektedir.

"Yeni fikirler içinde! Anlıyor musunuz? Bunu pekiyi anlamanızı arzu ederiz. O yeni fikirlerin en aşağı dereceleri bile bazı müşkülpeşentleri bihakkın düşündürmektedir. Hâlbuki yeni fikirlerin yüksek dereceleri o kadar müthiştir ki o derecelere varanlar Müslüman demek yalnız Müslüman'ım diye ikrarlarından dolayı mümkün olabilip tasdikleri araştırılacak olursa hiç de mümkün olamayacağı görülür. O yeni fikirlerde nasraniyet [Hıristiyanlık] dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar tevessü edince nasraniyet dahi kalmaz. Bunlara Avrupalı demek belki caiz olabilecektir de sözün doğrusunu söyleyelim ki terakkiyat-ı fikriyenin o derecesini Avrupa'da mahasin-i ahlak gayretinde bulunanlar nezdinde de istihsan edilememektedir." (s.

12)

Sosyal hayattaki değişikliğin ahlaki ilkelerde meydana getirdiği zedelenme, Batılılaşma gayreti ile alakalı değildir. Mithat Efendi, kadın ve aile kavramı üzerinden II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte yaşanan değişikliklere dikkat çekerken bu sorunların Avrupa'da bile yaşanmadığını, Batılılaşmakla ilgisinin olmadığını çünkü yaşanan yozlaşmanın Avrupa'da görülmediğini özellikle belirtir. O hâlde nedir Avrupalıların bile ayıp saydığı halde bizde görülen bu yeni fikirler? Mithat Efendi, Batılı usullerle eğitim görmüş Ceylan karakteri üzerinden sosyal hayatta yaşanan değişiklikleri gözler önüne serer ve Ceylan'ın aşırıya kaçan feminist fikirlerini okura sunar.

II. Meşrutiyet döneminin sosyal açımları, yeni fikirler etrafında şekillenen hayat sahneleri sanki onu rahatsız etmiştir ve Osmanlı'nın geleneksel hayat tarzına bağlı bir insan olarak itiraz etmektedir. Bu itiraz dolaylı yoldan aynı zamanda dönemin yönetimindedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Ceylan'ın aşırı görülen fikirleri Batılı tarzda bir eğitim görmesine bağlıdır. Mithat Efendi, Avrupa'nın sosyal

hayatında bu tarz yaşantıların görülmediğini belirtmesine rağmen Ceylan'da meydana gelen değişikliklerin kendi kültürel değerlerinden uzaklaşarak tamamen Batılı bir eğitim sisteminin içinden yetişmesine bağlanması yazar açısından bir çelişki olarak yorumlanabilir. Çünkü kendisinin de belirttiği üzere Ceylan'ın ahlak anlayışı Avrupalılar tarafından dahi ayıp sayılacak, kabul edilmeyecek düzeydedir.

Jön Türk'ün "Bu Başka Roman" başlıklı ikinci bölümü, Nurullah Bey'le Ceylan'ın kadın hakları ve Osmanlı toplumunda kadına bakış açısı üzerine gerçekleştirdikleri sohbet ve tartışmalardan oluşur. Bu muhavere sayesinde Mithat Efendi, bahsi geçen yeni fikirlerin izahatına geçer.

Bir kadının erkeğe âşık olması, ona duygularını açarak peşinden koşması ve ikna etmeye çalışması geleneksel toplum yapısında çok yadırganan bir hâl iken Ceylan, Nurullah Bey'e aşkını açıkça ifade eder ve onun bu durumu tuhaf görmesine anlam veremez. Nurullah Bey, "Vakıa bizim hissiyat-ı kavmiyemize göre bir kız sevdim demeyecek." (s.51) diyerek meseleye bakış açısını ortaya koyar. Ceylan'ın cevabı dönemin kadın-erkek ilişkilerindeki sosyal değişikliği yansıtmaktadır: "Şimdi kızların elleri kalem tutuyor. Yanmayı yakılmayı bırakınız, gönülleri hangi delikanlıya ısınıyorsa onunla yazıyorlar. Fotoğrafya teatisinden başlayarak cüretlerine, fırsatlarına göre görüşüyorlar da." (s. 52) Evlenme usulündeki değişimi gerekli gören Ceylan Osmanlı toplumunda eşlerin birbirini göremeden özellikle evlenecek kadına herhangi bir söz hakkı tanınmamasını yanlış bulur: "O biçare kız varacağı herifi rüyasında bile göremez." (s. 53) Ardından toplumdaki erkek egemen bakış açısının sakıncalarını bir bir sıralar:

"Nasıl olur ki bir delikanlıya her şey caiz, her şey mubah olsun da bir kıza hiçbir şey caiz hiçbir şey mubah olmasın? Delikanlı her gördüğü kadına, kıza göz koyup bıyık burabilsin de kız bir hafif tebessüm bile edemesin?.. Biz erkek efendilerin âdeta eğlencesi olmuşuz kalmışız." (s. 58)

Kadının erkek tarafından bir eğlence aracı olarak algılandığını iddia etmek ve bunu genelleştirmek feminist bakışın değerlendirmesidir. Osmanlı toplumunda kadının erkek için ne ifade ettiği aslında en iyi divan şiirindeki kadın tasvirlerine bakılarak anlaşılabilir. Fakat Ceylan

buna hiç değinmez. Kadının sosyal hayatta serbest ve özgür olması gerektiğini savunan Ceylan bu fikirlerini nikâhsız evlilik, eserdeki ifadesiyle, "mariage libre/ahrarane izdivaç"a kadar götürür. (s. 79) Kadının evlenmeden istediği erkekle evlilik hayatı yaşaması aile kurumunda nasıl bir çöküntü yaratacağı, çocuk yetiştirmede ne gibi sakıncalar meydana getireceği sorgulanmadan dile getirilmektedir. Ceylan iyi Fransızca bilmektedir ve bu düşünceleri okuduğu Fransız kitapların etkisiyle ileri sürmektedir:

"Avrupa'nın bu yoldaki terakkiyat-ı fikriyesine Fransızca bilmeyenler vakıf olamamıştır. Feminizm denilen mebhas-ı nisvan Avrupa kadınlarını öteden beri düçar olageldikleri pestane bir mazlumiyetten kurtarıp hukuk-ı insaniye ve medeniyeye layık ve nail etmek gayret-i merdanesinden ibarettir." (s. 79)

Yazarın bu tarz Fransızca eserleri kızlara okutmamayı sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için gerekli görür. Ceylan okuduklarının etkisiyle geleneksel değerlerden uzaklaşmış ve serbest evliliği savunacak kadar farklı düşüncelere varmıştır. Mithat Efendi birçok eserinde olduğu gibi düşüncelerinin doğruluğunu okura aktarmak ve okura 'Sakin bunun gibi olmayın.' diyebilmek için romanı Ceylan'ın intiharı ile bitirir. Nurullah'tan gayr-i meşru çocuğu olan Ceylan, Nurullah'ın kendisiyle evlenmeyi kabul etmemesi neticesinde hayatını karartır. Mithat Efendi, yazar sıfatıyla görüşlerini şu şekilde izah eder:

"Her şeyde ifrat da fenadır tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiye ile başı boş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da." (s. 55)

Hürriyetin ne olduğu ve ne olmadığını iyi anlaşılması gerektiğini savunan yazar, hürriyet adı altında insanların gerçekleştirdikleri ahlak dışı hareketlerin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu romanında anlattığı "murdarlıkları" da ibret alınması için aktardığını özellikle söyler. Ziya sosyal hayatta son zamanlarda yaşanan çöküş ve bozulmaların üstünü örterek onlarla baş edemeyiz.

"Bir murdarlığı örtmekle onun levsinden tevakki edilmiş olamaz. Onu açmalı âleme göstermeli, âlem onu görmeli. Sıhhat-i ahlakiye için ne kadar muzır olduğunu anlamalı da ona göre ondan tevakki

ve mücanebet etmeli...Evet, sıhhat-ı ahlakiye! Aynıyla sıhhat-ı bedeniye gibi bir sıhhat-ı ahlakiye!" (s. 57)

Mithat Efendi, tıpkı beden sağlığı gibi, -belki daha da önemli- ahlak sağlığının gerekliliğinden bahsetmektedir. Aile yaşantısının ve kadın terbiyesinin bozulması toplumun bozulması yok olması anlamına gelecektir. Gözlemediği sosyal değişiklikleri aynı bölümün ilerleyen paragraflarında dönemin yönetim değişikliğine bağlaması, siyasi anlamda bir eleştiri olarak okunabilir. İttihat ve Terakki Partisi'nin başa geçmesinin ardından, sosyal hayatın ahlaki bozulmalarından mesul görülmesi ve "hürriyet" adı altında, "serbestlik" anlayışı çerçevesinde birçok bozulmanın yaşanmasını esefle anmaktadır:

"'Hürriyet' bir dereceye kadar, bir bakıma göre, ondan istifadeyi bilenlere kıyasen pek nafi, mukaddes bir nimet olmakla beraber diğer bir bakıma göre, diğer derecata nazaran ve bhusus ondan istifadeyi bilmeyenlere kıyasen ne kadar tehlikeli bir nimet olduğunu da işte şu birkaç aylık hayat-ı ahrranemizde görmüşüz, anlamışızdır." (s. 57)

Burada açıkça II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan hürriyet kutlamaları kastedilmektedir. Serbest hayatın zararları olduğunu belirten yazar, "iyiliklerden ziyade fenalıkların ortaya konulması"na şiddetle karşı çıkmaktadır. (s. 57)

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi, Bağdat'tan döndüğü 1871 ile Rodos'a sürgüne gönderildiği 1873 yılları arasında Namık Kemal'le birlikte ve *Devir*, *Bedir*, *Dağarcık*, *Basiret* ve son olarak *İbret*'te yazılar yayınlamaktadır. Nihayet Mithat Efendi, Namık Kemal'le birlikte sürgüne gönderilenler arasındadır. Doğrudan devlet yöneticileri ile kavgaya girerek, siyasi mücadele yoluyla toplumda ve devletin yapısında istenilen değişikliğin sağlanması bu şartlarda imkânsızdır. Bizde toplumun değişimi hep tavandan tabana olduğu için Namık Kemal'in böyle bir mücadeleye girişmesi ve doğrudan devlet yönetimine müdahale ederek bir rejim değişikliğine gitme kaygısı normal görülebilir. Fakat Ahmet Mithat Efendi Menfa'da anlattığı üzere o dönemin şartları içinde bu yolun mümkün olmadığını fark etmesi, onun tabana yani eğitilmesi gereken

halka yönelmesine yol açar. Böylece 1878'den itibaren 1910'a kadar sürecek talim ve kültür faaliyetlerini hayata geçirir. O çok arzuladığı öğretmenlik mesleğini, çıkardığı gazeteyi bir okula dönüştürerek uygulama imkânı bulur. *Tercüman-ı Hakikat*, çeyrek asırdan fazla bir süre, edebî ve kültürel yeniliğimizi yönlendiren, belirleyen bir gazetedir. Bu dönemdeki bütün edebi tartışmalar, Mithat Efendi'nin önderliğinde *Tercüman-ı Hakikat*'te başlar ve biter. Bu zaman aralığından Ahmet Mithat Efendi'yi ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkardığımızda geriye çok az şey kalır.

Oğlu Ali Ekrem'in hatıralarında anlattığı ayrıntılar Namık Kemal'in ömrünün son on yılını nasıl zorluklar içinde geçirdiği gözler önüne serer. Namık Kemal'in erken ölümünde de (henüz 48 yaşındadır) sürgün hayatının zorlukları vardır. Bu doğrultuda Ahmet Mithat Efendi'nin doğrudan siyasi mücadele yerine iktidarla uyum içinde yürütülen bir modernleşme, yenileşme ve eğitim projelerini hayata geçirme planları üzerinde bir kez daha düşünmek gerekir.

Ahmet Mithat Efendi'nin ömrünün sonlarında ürettiği romanlardan biri olan *Jön Türk*, onun siyasi tercihlerinin sebeplerini açıklar niteliktedir. Mithat Efendi bu romanında yer yer kendini savunur. İttihat ve Terakki başa geçtikten sonra, adeta neden Yeni Osmanlılardan uzaklaştığını açıklama gereği duyar. II. Abdülhamit'i eleştirmesi aslında yönetimin uygulamalarından memnun olmadığını gösterir. Mithat Efendi kendi bakış açısıyla izahata girişirken ihtimal dâhilinde olan yeni siyasi erkin baskısından ve kendisine bir ceza uygulanmasından çekinir gibi bir tavır içine girer. Göz ardı edilmemesi gereken husus ise siyasi tercihlerinde nasıl bir değişiklik yaşanmış olursa olsun Mithat Efendi'nin kırk yıllık yazarlık hayatında toplumu eğitmek ve ileriye taşımak adına ortaya koyduğu eserlerin varlığı ve değeridir.

Kaynakça

Ahmet Midhat Efendi (2013). *Menfa -Sürgün Hatıraları-*, Handan İnci (hızl.). İstanbul: Kapı.

Ahmet Mithat Efendi (1999). *Jön Türk*. Osman Gündüz (hızl.). Ankara: Akçağ.

Ahmet Mithat Efendi (2004). *Üss-i İnkılap*. Tahir Galip Seratlı (hızl.). İstanbul: Selis.

Burak Onaran (2009). "Ahmet Mithat Efendi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi-*. C. 1. İstanbul: İletişim: 170-176.

Durgun, H. Harika (2015). *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*. İstanbul: Dergâh.

Ebüzziya Tefvik (2006). *Yeni Osmanlılar*. Ziyad Ebüzziya (hızl.). İstanbul: Pegasus.

Enginün, İnci (2006). "Ahmet Mithat'ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarınıza Okutun", *Merhaba Ey Muharrir*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi: 192-200.

Esen, Nüket (2012). "Ahmet Mithat'ın Bazı Romanlarında Kadın Sorunları", *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim: 78-83.

Esen, Nüket (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim.

Gökçek, Fazıl (2012). "Letaif-i Rivayat Hakkında", *Küllerinden Doğan Anka -Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar-*. İstanbul: Dergâh: 94-116.

Gökçek, Fazıl (2014). *Bir Tartışmanın Hikâyesi Dekadanlar*. İstanbul: Dergâh.

Gündüz, Osman (1999). "Roman Hakkında", *Jön Türk*. Ankara: Akçağ: 5-18.

Köroğlu, Erol (2006). "Tanpınar'a göre Ahmet Mithat: Esere Hayattan Girmek Yahut Eseri Hayatla Yargılamak", *Merhaba Ey Muharrir*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi: 329-338.

Okay, Orhan (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh.

Okay, Orhan (2011). "On Dokuzuncu Yüzyılda Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi", *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*. İstanbul: Dergâh: 157-164.

Özön, Mustafa Nihat (2009). *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2013). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Abdullah Uçman (hızl.). İstanbul: Dergâh.

Tüzer, İbrahim (2014). *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*. Ankara: Akçağ.

